
УДК 811.162.1:811.161]-115

Г.Л. Аркушин

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКО-СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВНОГО СУМІЖЖЯ

Рецензія на: **D.K. Rembiszewska, J. Siatkowski.**
**Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia
wyrazowe.** Warszawa, 2018

Насамперед зазначимо, що сучасні тлумачні словники — і СУМ з додатковим томом (у двох книгах), і ВТСУМ — не подають лексеми *суміжжя*, натомість знаходимо такі тлумачення: *пограниччя* ‘місцевість біля кордону’ (СУМ VI: 722 — без ремарок; ВТСУМ: 819 — із вказівкою *заст.*) та *прикордоння* ‘територія, розташована біля кордону’ (у СУМ VII: 643 і ВТСУМ: 935 — із позначкою *розм.*). Однак у таких тлумаченнях основне значення — ‘*територія вздовж державного кордону*’, що, звичайно, не може позначати мовні чи етнокультурні межі, зокрема польсько-українські, які не завжди збігаються з адміністративними межами, а у випадку Польщі, — навіть на десятки та сотні кілометрів на захід від сучасного східного кордону, тому для позначення таких меж використовуватимемо термін *суміжжя* (мовне).

Повністю погоджуємося з думкою відомого польського мовознавця-діалектолога Ф. Чижевського, що «політична границя часто проходить інакше, ніж границя мовних і етнокультурних явищ» (Czyżewski F. *Badania etnolingwistyczne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim — uwagi metodologiczne.* *Pogranicze. Polska — Ukraina.* Rocznik naukowy. Lublin, 2006. S. 19), тобто ні державні кордони, ні адміністративні межі

© Г.Л. АРКУШИН, 2019

не можуть претендувати на різку віддільну лінію однієї мови від іншої, як і не можуть чітко розділяти діалекти тієї самої мови, — тут обов'язково будуть перехідні зони та відбуватиметься «накладання» більш уживаного / новітнього з поступовим витісненням «менш вартісного» / старого. Слід урахувати і те, що зміна державних кордонів вносить поступові зміни й у мову жителів пограниччя (підтвердженням цього може бути зміна кордонів Польщі упродовж ХХ ст.), адже кожна держава одразу ж «нав'язує» свою мову, насилає своїх урядовців, заохочує до переселення *осадників* та швидко знаходить «перекинчиків» серед корінного населення, хоч мовне суміжжя знаходиться далеко від цієї політичної розмежувальної лінії.

Аналізові сучасного мовного польсько-східнослов'янського суміжжя присвячена монографія польських дослідників Дороти-Кристини Рембішевської та Януша Сятковського. Зауважимо, що ці автори не вперше звертаються до аналізу мовного суміжжя, зокрема українсько-західнослов'янського, використовуючи для цього і лексичні карти Загальнослов'янського лінгвістичного атласу (OLA), пор. статтю «Українська мова і її діалекти в Загальнослов'янському лінгвістичному атласі» («Język ukraiński i jego dialekty w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym») (TeKa Komisji Polsko-ukraińskich związków kulturowych. Tom IX. Lublin, 2014. S. 131 — 142). Крім цього, їхньому авторству належать ще багато інших опублікованих та підготовлених до друку досліджень.

У дослідженні по-новому проаналізовані деякі факти з мовного польсько-східнослов'янського суміжжя, матеріали якого уміщені в ЗЛА (OLA). У вступі автори зазначають: «Узяті до уваги в ЗЛА з тих теренів лише польські матеріали викликано насамперед „патріотизмом”, що великою мірою фальшує мовну реальність. Так само використання з прикордонних територій, навіть із самої Білосточчини, винятково східнослов'янських матеріалів теж було б спрощенням, тільки вже в інший бік» (с. 19). Доведенню цієї думки і присвячена рецензована монографія.

Про позицію авторів свідчить хоча б такий підрозділ — «Матеріали з Хорощинки у Більському повіті (п. 307 ЗЛА) як приклад несумлінного підходу до проблематики міжнародних мовних контактів» («Materiały z Choroszczyńki w powiecie białskim (p. 307 OLA) jako przykład nierzetelnego podejścia do problematyki międzysłowiańskich kontaktów językowych») (с. 20 — 59). Зазначено, що в цьому невеликому населеному пункті проживають як поляки, так і українці, тому й до сьогодні тут залишився поділ на польську й українську частини, а тому й реально функціонують дві говірки — східнослов'янська (українська) і західнослов'янська (польська). І хоч для ЗЛА програму-питальник заповнено матеріалом як з польської, так і з української говірки, але чомусь у вже виданих і в наступних підготовлених томах ЗЛА скартографовано переважно польський матеріал, що дуже розчарувало Д.-К. Рембішевську і Я. Сятковського, пор. (подаємо в оригіналі): «...Osoby przygotowujące materiał z Choroszczyńki postąpiły w sposób nieprzemysłany i niekonsekwentny» (с. 21). Протилежний приклад: у дванадцятому томі ЗЛА, підготовленому московською групою науковців, з Хорощинки

використано лише український матеріал (крім одного польського слова!), що, безперечно, викликало негативну реакцію науковців, тому на засіданні діалектологічної комісії у Белграді 2018 р. вирішено з цього н. п. паралельно подавати як українські, так і польські форми.

Як стверджують автори, таке вільне поводження з матеріалом іноді призводить і до курйозів: у десятому томі ЗЛА записи з Хорощинки до половини видання вміщені з польської, а далі — з української говірки, при цьому в коментарях останні потрактовані як запозичення з української та білоруської мов (!), хоч українська говірка значно давніша, а польський фільварок був заселений дрібною шляхтою з поблизу Тучної лише на початку ХХ ст.

Для підтвердження своєї думки про необхідність паралельного картографування польського й українського матеріалу автори вмістили велику таблицю (с. 23 — 50) відповідей з Хорощинки на 860 питань програми, при порівнянні яких виявилось існування багатьох відмінностей між двома говірками не тільки на фонетичному чи морфологічному рівнях, а й словотвірному та лексико-семантичному. Тому паралельне картографування — це надійна інтерпретація матеріалу з такого складного двомовного середовища, що існує в одному населеному пункті. Гарним прикладом для такого картографування двомовності може слугувати «Атлас польських та українських говірок Володавщини» («Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy») Ф. Чижевського (Люблін, 1986).

Значна частина монографії присвячена аналізу лексичного матеріалу (с. 60 — 232). Докладно розкрита етимологія кожної лексеми, не оминаючи «гострих» кутів, схарактеризовані їхні сучасні значення у говірках східної Польщі і визначено територіальне поширення. І хоч багато лексем праслов'янського походження, але авторам вдалося переконливо довести їхнє запозичення зі східнослов'янських мов, причому такі українізми функціонують у польських говірках навіть далеко на захід від польсько-східнослов'янського мовного суміжжя.

Українізми та білорутенізми визначалися за такими ознаками: *cepilno* 'держак ціпа' (спрощення *dl > l*); *holoble* 'дишель' і *duha* 'хомут' (наявність *h*); *korowaj* і *koromysło* (повноголосся) та ін. Частина запозичень зазнала впливу польської фонетики, пор.: **čelověčьkь*, **čelověčьko* 'зіниця ока', *woloczebne > wloczebne* 'великодне вітання', *bodak > bodziak* 'лопух', *odliuga > odliga* 'відлига' та ін. В поодиноких випадках виявлені лексеми, що характерні для говірок декількох мов, напр., діалектна назва *wyszki* 'горище в клуні (хліві) для зберігання сіна', яку автори вважають білорусько-українсько-словацько-польською інновацією, що її поступово витісняють нові конструкції німецького походження.

Безперечно, час вносить свої корективи у функціонування українських говірок східної Польщі. Ще в 90-х рр. ХХ ст. після ознайомлення з підляськими говірками (південними і північними) та відповідною науковою літературою ми стверджували, що «навіть побіжне ознайомлення із ... дослідженнями показує, як стрімко на схід пересувається міжмовна

границя, як зменшується територія поширення українських говірок» (Аркушин Г. Голоси з Підляшшя. Луцьк, 2007. С. 8). І таких населених пунктів на Підляшші, як Хорощинка, досить багато, — у них українська говірка значно давніша за польську, яка сформована з різнотериторіальних переселенців переважно у ХХ ст., рідше ХІХ, тому в польській науковій літературі наявне розрізнення: *давні етнічні польські говірки* || *старі польські говірки* (*dawne etniczne gwary polskie* || *stare gwary polskie*) — це насамперед мазовецькі та малопольські на Підляшші, і *нові польські говірки* (*nowe gwary polskie*), що постали на східнослов'янському субстраті.¹ Тут зауважимо, що на Підляшші нам не траплялися двомовні села, у яких би польська говірка була давнішою за українську.

Тому картографування одночасно зафіксованого діалектного матеріалу з цих різносформованих говірок одного н. п. матиме і певні відмінності, бо одна більш давня, інша — новожитня. Але як це передати за допомогою картографування?

Зазначимо, що в україністиці є досить вдала спроба картографування різночасового матеріалу — це «Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобожанських говірок» К. Глуховцевої (Луганськ, 2003), який подає інформацію на двох часових зрізах — кінець ХІХ і кінець ХХ ст. Однак цей досвід не підійде для картографування мовного матеріалу, наприклад з Хорощинки, оскільки тут записи зроблені з двох говірок в один і той самий період. Може б, для такого розрізнення використовувати різного розміру картографічні знаки — для старожитньої говірки більші, для новоствореної менші? А в кольорових атласах ці відмінності може б передавати за допомогою кольорів? Думаємо, що діалектологи зможуть знайти загальноприйнятий принцип такого картографування.

Ось на такі роздуми наштовхує ця монографія, ставлячи ряд питань, на які діалектологи повинні дати однозначні відповіді. Дослідження варшавських науковців — це зразок для наслідування наступних опрацювань лексики на мовному суміжжі. Крім цього, вражає уміщений довідковий та різний додатковий матеріал: бібліографія з понад чотирьох з половиною сотень позицій, до видання додано 6 карт та дібрано 10 фотоілюстрацій, серед яких навіть художні полотна із зображеннями аналізованих назв реалій (*будяки, коромисло, маслениця* та ін.), укладений індекс проаналізованих лексем, а також індекси польських та українських слів із Хорощинки. Таке опрацювання зафіксованого і проаналізованого матеріалу свідчить, що найголовніше у сучасних діалектологічних (і не тільки!) дослідженнях — не лише зафіксувати, а й правильно інтерпретувати мовний матеріал та показати реальність без будь-яких суб'єктивізмів (без того «патріотизму», про який пишуть автори), щоб об'єктивно представити мовний світ діалектоносіїв.

Рецензію отримано 23.09.2019

¹ Докладніше див.: Czyżewski F. Mowa «tutejsza» mieszkańców wschodniej Lubelszczyzny. Dwa aspekty: naukowy i potoczny. Lublin (у друці).

H.L. Arkushyn

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

CURRENT PROBLEMS OF POLISH-EAST SLAVIC CONVERSATION STUDIES

Review of: *D.K. Rembiszewska, J. Siatkowski. (2018). Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe. Warszawa*

The review is devoted to an analysis of the monographs of well-known Polish linguists Rembiszewska R.-K and Siatkowski Ya. “Polish-Eastern Slavic Frontier”, which analyzes in detail lexical maps of The Slavic Linguistic Atlas from eastern Poland, where Polish and Ukrainian dialects still exist. The authors pointed out some conflicting points when mapping materials from such bilingual settlements.

Keywords: *The Slavic Linguistic Atlas, lexical maps, mapping, Polish–East Slavic Conversation Studies.*